

Cassanders lofzang op Brugge als voorspel van zijn irenisme¹

Rob van de Schoor

Van alle geschriften van Georgius Cassander die in 1616 in zijn Opera omnia verzameld werden, is er slechts één na de zeventiende eeuw herdrukt, en dat is Cassanders lofzang op Brugge, Oratio in laudem urbis Brugensis. Deze oratie, uitgesproken bij de aanvaarding van zijn hoogleraarsambt in de letteren in Brugge, werd in 1847 afzonderlijk uitgegeven te Gent onder auspiciën van de Société d'émulation de Bruges, het latere Genootschap voor Geschiedenis, in de reeks met de titel 'Recueil de Chroniques, Chartes et autres Documents concernant l'Histoire et les Antiquités de la Flandre Orientale'. De uitgave werd ingeleid door de toenmalige voorzitter van de Société, abbé Charles Carton (1802-1863), directeur van het doofstommen- en blindeninstituut in Brugge en lid van de Koninklijke Academie te Brussel. Carton, een hartstochtelijk verzamelaar van boeken en handschriften, was vooral geïnteresseerd in de geschiedenis van West-Vlaanderen, en vond dat de acht jaar daarvoor, in 1839 opgerichte Société zich vooral daarop moest toeleegen. Zelf afkomstig uit Pitthem, had hij eerder documentatie verzameld over zijn dorpsgenoot Ferdinand Verbiest, een zeventiende-eeuwse jezuïet. Dit 'dorpspatriotisme' heeft hem wellicht ook aangezet tot de studie van Cassander, die ook in Pitthem was geboren.²

Biografische schets van Cassander

Cassander werd in 1513 te Pittem, tussen Veurne en Deinze, onder

- 1 Tekst van een lezing, uitgesproken in de Stadsbibliotheek De Biekerf te Brugge, op 19 oktober 1998. Voor zijn hulp bij de totstandkoming van deze lezing ben ik bijzondere dank verschuldigd aan Ludo Vandamme, wetenschappelijk medewerker van het Historisch Fonds van De Biekerf.
- 2 Zie over Charles Carton en de Société in deze jaren: A. Schouteet en E.I. Strubbe, Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge. Brugge 1950, pp. 21-24; en: S. Vrielinck en R. Van Eenoo, IJveren voor geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge. Brugge 1989. Verder: F. van de Putte, Biographie de Monsieur Charles-Louis Carton. Bruges 1864, en: Catalogue des livres, manuscrits et documents originaux, formant la bibliothèque de feu Mr. Charles-Louis Carton ... Dont la vente publique aura lieu à Gand, par le ministère et sous la direction de Ferd. Verhulst, le lundi 26 Février 1866 et jours suivants ... Gand [1866]. Hierin worden geen Cassander-drukken vermeld.

Brugge, geboren. In 1531 gaat hij in Leuven studeren, aan het Castrum, een van de vier belangrijkste colleges van de artes-faculteit. Enkele jaren later behaalt hij daar de graad van meester in de vrije kunsten (*magister artium liberalium*), waarna hij vermoedelijk een tijdlang als leraar werkzaam is te Gent. In 1541 wordt hij dan de eerste hoogleraar in de *bonae litterae* aan de pasopgerichte illustere school te Brugge, waar hij op 3 mei zijn inaugurele rede houdt. In 1543 verlaat hij Brugge alweer, om met zijn vriend Cornelis Wouters, kanunnik van het college van Sint-Donaas te Brugge³, een reis naar Italië te ondernemen. In de jaren 1544-1549 is hij veel op reis en verblijft hij enige tijd in Straatsburg en Parijs. Op 22 september 1544 schrijft hij zich aan de universiteit van Keulen in als theoloog. Keulen wordt in de navolgende jaren zijn woonplaats, al bezoekt hij van daaruit regelmatig Xanten en Duisburg, waar zijn ouders wonen, maar ook Holland en Vlaanderen. In 1555 en 1561 is hij weer even terug in Brugge, waar hij onder meer genezing voor zijn kwalen zoekt bij zijn vriend Cornelis van Baersdorp.⁴ Een slopende rheumatische ziekte, waarover hij al in brieven uit 1550 klaagt, dwingt hem tot een teruggetrokken geleerdenbestaan, zonder uitoefening van openbare functies.

Behalve enkele boeken die bestemd waren voor het onderwijs, publiceerde hij in de jaren vijftig van de zestiende eeuw enkele filologische tekstuitgaven, onder meer van Honorius, Hilarius, Prosper van Aquitanië en Vigilius, en enkele boeken met oude liturgieën en hymnen, voorzien van geleerd commentaar. Het is dit commentaar dat in 1558 een veroordeling van zijn werk door de Leuvense theologische faculteit uitlokt (op voorspraak van Josse Ravesteyn); een veroordeling die Cassander bitter stemt en hem zijns ondanks steeds meer betreft bij de heersende polemiek tussen protestanten en rooms-katholieken. Had hij zich aanvankelijk met zijn liturgische uitgaven uitsluitend op het standpunt van de humanistische tekstbezorger gesteld, zodra bleek dat deze edities omstreden waren omdat men er een oproep in kon lezen om de oude, in onbruik geraakte kerkelijke geplogenheden uit de eerste eeuwen na Christus in ere te herstellen, moest Cassander zijn standpunt bepalen tussen de strijdende partijen.

- 3 Zie over hem: Alfons Dewitte, 'Cornelius Wouters (Walterus), kanunnik van Sint-Donaas. Brugge, 1534-1559', in: Brugs Ommeland 32, 4 (december 1992), pp. 223-228.
- 4 Nationaal Biografisch Woordenboek 7, kk. 41-43 (A. Dewitte). Zie over hem ook: A. Dewitte, 'Cornelis de Baersdorp', in *Scientiarum Historia* (1959), pp. 177-190, en: J. Decavele, 'De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)', in *Verh. Kon. Acad. v. België, Klasse der Lett. XXXVII* (1975), dl. i, pp. 65-68.

Hij deed dit met verve in zijn beroemd geworden tractaat *De officio pii viri*, zijn bijdrage aan de godsdienstgesprekken die in 1561 te Poissy werden gehouden.⁵ Het boekje werd beurtelings door protestanten en katholieken verscheurd: Calvijn, Lindanus, Johannes Hessels, Josse Ravesteyn (Tiletanus) en Thomas Stapleton namen de pen op om 'het onschuldige boekje', zoals Cassander het in een verweerschrift noemde, te bestrijden. Een tweede irenistisch boek schreef hij in opdracht van keizer Ferdinand I, *De articulis religionis inter catholicos et protestantes controversis consultatio*, een inventarisatie van de geschilpunten tussen de Confessie van Augsburg en de besluiten van het Concilie van Trente. Toen het boek af was, in 1565, was het echter al achterhaald: Ferdinand was overleden, de kans het in de strijd te werpen was verkeken. Pas in 1577, na Cassanders dood, werd het gedrukt. Inzake de eucharistie had de anders zo gematigde Cassander een duidelijk standpunt ingenomen: hij verdedigde de communie onder twee gedaantes en schreef daarover boeken als *De sacra communione* en *Dialogus inter Simplicem et Prudentem*. Verlaten door zijn vrienden, gekweld door zijn pijnlijke ziekte en achtervolgd door geldgebrek, sleept hij zich de winter van 1565 en 1566 door. Op 3 februari 1566 overlijdt hij. In 1564 waren al zijn werken op de Index van het Concilie van Trente geplaatst. Zijn Opera Omnia belanden in 1617 op de Index, een jaar na verschijnen van het boek.⁶

Enkele van zijn boeken nader toegelicht

Deze voordracht sluit aan op de tentoonstelling 'Een stad vol boeken. Bibliotheken en leescultuur in Brugge in de 16de eeuw' in de Biekerf. Ik wil daarom kort iets vertellen over de inhoud van de daar tentoongestelde boeken, waaronder twee Cassander-drukken uit het bezit van de Biekerf. Het gaat dan om twee edities van *De officio pii viri*: een druk uit 1561 (een bruikleen uit een privé-collectie), zonder

5 Donald Nugent, *Ecumenism in the Age of the Reformation: The Colloquy of Poissy*. Cambridge (Mass.) 1974.

6 Maria E. Nolte, *Georgius Cassander en zijn oecumenisch streven*. Nijmegen 1951, pp. 188-189.

opgave van drukker of plaats van uitgave⁷, en één uit 1612, te Lyon gedrukt bij Lazarus Zetzner, samen met een uitgave van *De articulis religionis inter catholicos et protestantes controversis consultatio* (een exemplaar uit het bezit van de Biekerf). Verder was een exemplaar tentoongesteld van *Responsio ad calumnias*, een zeldzaam geschrift van Cassander, gepubliceerd onder het pseudoniem Bartholomaeus Nervius (Keulen 1564), uit de verzameling oude drukken van De Biekerf, en *Liturgica de ritu et ordine Dominicae coenae celebrandae* (Keulen 1559), afkomstig uit de Universiteitsbibliotheek van Gent.

De officio pii viri is Cassanders beroemdste irenistische geschrift, waarin hij probeerde aan te geven hoe protestanten en katholieken tot elkaar konden worden gebracht, door te beschrijven hoe de vrome christen zijn geloof kon belijden, zonder in verwarring te raken door de godsdiensttwisten. Belangrijkste boodschap van *De officio* is, onder een openlijke erkenning van misstanden in de rooms-katholieke kerk, de verzekering dat wie de christelijke leer onderschreef, de Schrift eerbiedigde en Christus als zijn Verlosser erkende, trouw bleef aan het Hoofd van de kerk. Wie zich in een ander deel van het Lichaam van de kerk ophield, was daarom nog geen ketter; alleen wie het Lichaam van de kerk vervloekte als het lichaam van de Antichrist kon een brandmerking als ketter niet ontgaan. Zwakke punten in het betoog zijn het indifferentisme — het maakt feitelijk niet uit tot welke confessie de gelovige christen behoort — en de bagatellisering van de dogmatische geschilpunten, met evenredig veel aandacht voor liturgische kwesties, die minder diepgrijpend en gemakkelijker oplosbaar zijn. Van belang is Cassanders beslissing dat de overheid, de magistratuur het recht toekomt bepaalde ritën af te schaffen of in ere te herstellen.

7 Het betreft hier de oudste uitgave van *De officio*, waarschijnlijk gedrukt door Oporinus in Basel. (Zie over deze drukker: Martin Steinmann, Johannes Oporinus: ein Basler Buchdrucker um die Mitte des 16. Jahrhunderts. Basel 1966.) Exemplaren van deze druk werden verspreid op het Colloque de Poissy in 1561. De veronderstelling, door Alfons Dewitte uitgesproken bij de opening van de tentoonstelling 'Een stad vol boeken', dat het hier zou gaan om een drukwerk uit het atelier van Goltzius, is plausibel, maar onzeker. In Basel stonden de voornaamste humanistische drukpersen opgesteld; daarbij komt dat een boek dat uit rooms-katholiek perspectief niet zonder bedenkingen was, waarschijnlijk gemakkelijker vanuit Basel dan vanuit Brugge Frankrijk binnengebracht kon worden. Zie over de betrekkingen tussen Basel en Frankrijk in de zestiende eeuw: Peter G. Bietenholz, *Basle and France in the Sixteenth Century. The Basle Humanists and Printers in Their Contacts with Francophone Culture*. [Toronto 1971], vooral hoofdstuk 5: 'The Paris Opponents of Religious Strife in the Second Half of the Sixteenth Century', pp. 202-217.

Het belang van *De officio* voor Cassanders irenisme rechtvaardigt een uitweiding, waarin de globale inhoud van dit boekje besproken wordt. Het is uit de volgende onderdelen opgebouwd:

1. Een inleiding met een *autobiografisch motief*. Cassander noemt hierin zijn beweegredenen om dit geschrift te publiceren. Hij wil de gewone, vrome christen, die in verwarring wordt gebracht door de theologische disputen tussen protestanten en rooms-katholieken, helpen om zijn geloof ongeschonden te bewaren en te praktiseren. Zijn bijzondere belangstelling voor oude liturgieën en de bestudering daarvan hebben hem inzichten gegeven die hij thans aan de verstandige, goedwillende gelovige wil doorgeven.

2. *Schrift en traditie beide* bieden de vrome christen houvast in tijden waarin woelgeesten de toon aangeven in het theologisch debat. Hier presenteert Cassander zijn voornaamste inzicht: de Schrift is de verzegelde traditie, de traditie de geopenbaarde Schrift. Kerkelijk leergezag en katholieke traditie zijn beide noodzakelijk voor het juiste begrip van de Schrift, waarin alles vervat is wat kon uitgroeien tot leergezag en traditie. De betekenis van deze stellingname is duidelijk: de protestanten die eigenmachtig de bijbel van uitleg voorzien, doen er verkeerd aan de lange interpretatietraditie van de kerk te veronachtzamen, terwijl de rooms-katholieken die de bijbel een duister, gevaarlijk boek noemen, dat ondergeschikt is aan de leer van de kerk, zich vergissen in de verhouding tussen kerk en bijbel. Cassander wil zijn opvatting van de wederzijdse afhankelijkheid van traditie en bijbel vervolgens toepassen op de twee belangrijkste onderdelen van de controverse: dogmatiek en ceremoniën.

3. In het geval van de *ceremoniën* concentreert Cassander zich op de meest aanvechtbare ceremoniën: sommige zijn in de loop der tijd verbasterd, andere verschillen per plaats, weer andere zijn zelfs geheel in onbruik geraakt of afgeschaft. Verbasterde gebruiken in de kerk, zo luidt Cassanders oordeel, dient men te respecteren, en zo mogelijk in te perken. Voorzichtigheid moet evenwel steeds voorop staan bij de bestrijding van misstanden. Misbruiken rechtvaardigen nooit een kerkscheuring. Cassander erkent voluit dat misbruik en bijgeloof de kerk zijn binnengeslopen, maar waarschuwt voor tweërlei vergissing: men mag zich niet overgeven aan blinde haat jegens de verdedigers van de *status quo*, maar ook niet koppig vasthouden aan wat voos en slecht is.

4. Wie gelooft in het *Hoofd van de kerk*, behoort tot de ene, ondeelbare kerk van Christus. Meningsverschillen mogen er nooit toe leiden dat het *Lichaam van de kerk* wordt verscheurd. In de rooms-

katholieke kerk worden Schrift, apostolische leer en de sacramenten in ere gehouden: het heiligste erfgoed wordt daar bewaard en daarom hoeft niemand die in Christus gelooft zich van deze kerk af te scheiden. De vroeg-christelijke kerk kan in de moderne kerk worden herkend; zij is het oude model waarmee we door een ononderbroken traditie verbonden zijn. Tegelijkertijd kan niet ontkend worden dat de tegenwoordige kerk door tal van aandoeningen wordt geteisterd. In de kerk van God houdt zich een grote menigte gelovigen, uitverkorenen op, maar ook zeer vele ongelovigen en zelfs vijanden van de kerk. Volgens het woord van Augustinus verdragen we omwille van de vrede de afzichtelijke gebreken in de kerk van God, als we die niet kunnen verhelpen. Ik ga de misstanden uit de weg en vermijd besmetting, aldus Cassander, maar veroordeel degene die alleen om die aandoeningen de kerk ontvlucht en als geheel verwerpt. De kerk van Christus bestaat uit een Hoofd en een Lichaam: aan het Hoofd wordt men niet ontrouw, hetzij dan door een valse leer, die opzettelijk van de Schrift afwijkt; aan het Lichaam van de kerk verzaakt alleen wie de liefde verliest.

5. Alleen wie het Lichaam van de kerk vervloeken als het lichaam van Satan en de Antichrist zijn de echte scheurmakers. Maar zelfs Luther en Calvijn hebben zich lange tijd verre gehouden van dergelijke vervloekingen. Wie buiten zijn schuld van de rooms-katholieke kerk is afgedwaald, door een al te grote, maar verkeerd gerichte geloofsijver, verdient geen *veroordeling als ketter of scheurmaker*, maar moet bereidwillig opgevangen worden. Met hem moet men omgaan als met een zieke, die geneest van een langdurige ziekte. Cassander geeft lucht aan zijn afschuw van de beschimpingen over en weer: papist en ketter. Van de andere kant meent hij dat het niet wijs is de afkeer van partijchap zo allesoverheersend te laten worden, dat men zich verre zou moeten houden van elk van beide kampen. Het verdient de voorkeur om, werkend in één van beide kerkgenootschappen, de naastenliefde te bevorderen en de partijen nader tot elkaar te brengen, ook al is men het niet over alles eens. Dat is de taak van de ware gelovige heden ten dage. 'Wie dit volbrengt', aldus Cassander, 'kan volgens mij een waarachtige en zuivere katholiek genoemd worden, want het ware en eerlijke geloof schijnt mij geplaatst tussen twee kwaden.'

6. Tussen de onverzoenlijke partijen, lutheranen en calvinisten aan de ene kant en papisten aan de andere kant (ze verdienen die namen omdat ze zich zo onverzoenlijk opstellen) staat dus een *derde partij*, de partij van de bemiddelaars, die de liefde en eendracht

zoeken. Zij zijn in de minderheid, ze zijn geen enkele partij van harte toegedaan, hoewel ze gedwongen zijn te leven in een van beide kampen. De rijken en machtigen behoren altijd tot de extremistische partijen.

7. *De Controverse staat vroomheid niet in de weg.* Vroomheid bestaat in het volbrengen van de opdrachten van God: het geloof in Christus die voor ons is gestorven en verrezen, en het betrachten van naastenliefde.

8. *De taak van hen die belast zijn met het bestuur van de kerk* verschilt van die van de gewone gelovige tot wie Cassander zich in zijn geschrift op de eerste plaats had gericht. De kerkbestuurders moeten de kerk bevrijden van misbruiken en onderdrukking, en niet de kerk zelf belagen. Zij mogen niet het geloof vervormen tot bestendiging van voor hen voordelige toestanden in kerk en staat.

De officio pii viri werd door van twee zijden aangevallen: de kerkhervormer Calvijn en de inquisiteur Lindanus zijn wel nooit dichter tot elkaar gekomen dan in hun afwijzing van Cassanders vredesboodschap.⁸

Terug naar de overige tentoongestelde boeken. In dezelfde tijd, begin jaren zestig, kreeg Cassander opnieuw te maken met tegenkanting en verdachtmakingen, toen een anonymus in een boekje getiteld *Viae Commonstrator* ('De wegwijzer') Cassander beschuldigde van zwingliaanse sympathieën; een bewering die de auteur wilde staven met de publicatie van een manuscript van Cassander. Uit brieven van bisschop Lindanus aan Cassander blijkt dat zo'n publicatie inderdaad is verschenen. Cassander legde de bisschop in een antwoordbrief uit dat het hier een oud geschrift betrof, dat hem ontstolen was. Zelf had hij nooit publicatie overwogen, omdat de opvattingen die erin staan, thans door hem verworpen werden.⁹ Hij verdedigde zich in druk tegen de aantijgingen in *Responsio ad calumnias ... in Germanico quodam libello Viae*

8 Zie over Calvijn: Richard Stauffer, 'Autour du Colloque de Poissy. Calvin et le "De officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri"', in: *Actes du colloque 'L'Amiral de Coligny et son temps'*: (Paris, 24-28 octobre 1972). Paris: shpf, 1974, pp. 135-153. Over Lindanus: P.Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie (1525-1576)*. [Diss. K.U. Nijmegen; promotor prof.dr. L.J. Rogier.] Assen 1966, pp. 216-228.

9 Zie Maria Nolte, *Georgius Cassander*, pp. 26-27.

10 *Responsio ad calumnias quibus Georgius Cassander in Germanico quodam libello Viae Commonstrator inscripto, petulanter impetitur: in qua et de eucharistia, quae veterum sit sententia, obiter exponitur. A Bartholemaeo Nervio excepta. Coloniae: apud haeredes Arnoldi Birckmanni, anno 1564.*

to⁰, een recente aanwinst van de Biekerf en het derde Cassanderboek op de Brugse tentoonstelling.

Het laatste boek is *Liturgica de ritu et ordine Dominicae coenae celebrandae* (Keulen: A. Birckmann, 1559), een verzameling oud-christelijke liturgieën.¹¹ Het is het vervolg op zijn *Hymni ecclesiastici* uit 1556, waarvoor hij veroordeeld was door de Leuvense theologische faculteit. Zowel uit Cassanders verweerschrift uit 1564, *Responsio ad calumnias ... in Germanico quodam libello Viae Commonstrator*, als uit de *Liturgica* van een paar jaar daarvoor, blijkt Cassanders niet verflauwende belangstelling voor de eucharistie: de bestudering van de opvatting van de kerkvaders over dit sacrament én van oude misliturgieën brengen hem tot de overtuiging dat de eucharistie onder twee gedaantes aan de gelovigen moet worden aangeboden.

Studie naar Cassander

Als de nagalm van zijn optreden in de loop van de zeventiende eeuw is verstomd, duurt het tot het midden van de negentiende eeuw eer de belangstelling voor leven en werk van Cassander weer opbloeit. De studies die sinds die tijd over hem zijn verschenen, kunnen in drie categorieën worden onderverdeeld. Allereerst was er de interesse van protestantse, Noord-Nederlandse zijde voor de figuren die in de zestiende eeuw de Reformatie hadden voorbereid of de rooms-katholieke kerk hadden gewaarschuwd voor de gevolgen die een halsstarrige weigering om zichzelf te hervormen kon hebben. De Utrechtse dissertatie van Assink Calkoen is een waardevolle bijdrage aan deze calviniserende geschiedschrijving.¹² Lange tijd heeft men aangenomen dat Cassander uit Cadzand afkomstig was, eiland in Zeeuws-Vlaanderen¹³; dientengevolge werd hij bijgezet in het pantheon van de Noord-Nederlandse Reformatie.

In reactie daarop klinken uit het rooms-katholieke kamp stemmen op om Cassander een plaats te gunnen in de geschiedenis van de katholieke kerk, en wel als een vroom theoloog die zich had ingespannen om de Reformatie tegen te houden, of een andere wending te geven. Dat hij daarom de protestanten een eindweegs was

11 Zie Nolte, Georgius Cassander, p. 15.

12 J.M. Assink Calkoen, *Specimen historico-theologicum Georgii Cassandri vitae atque operum narrationem exhibens*. (Diss.) Amsterdam 1859.

13 Men vindt deze vermelding reeds bij Lod. Guicciardini, in *Beschryvinghe van alle de Nederlanden; anderssins ghenoeemt Neder-Duytslandt* (Amsterdam 1612), p. 307. Er wordt hier verwezen naar de Nederlandse vertaling door Corn. Kiliaan, bewerkt en aangevuld door Petrus Montanus. *Descrittione di tutti i Paesi Bassi altrimenti detti Germania Inferiore* was voor het eerst in 1567 gedrukt.

tegemoet gekomen, werd door de rooms-katholieke geschiedschrijvers verschillend gewaardeerd. Het zijn de geestverwanten van de historici die zich afvragen of Hugo de Groot als katholiek gestorven is, die verzekeren dat Cassander op zijn sterfbed zijn geschriften heeft herroepen en zijn aanvankelijke sympathie voor de Reformatie heeft betreurd.¹⁴ De dissertatie van Maria Nolte, *Georgius Cassander en zijn oecumenisch streven* (Nijmegen 1951; promotor prof. dr. L.J. Rogier), hoewel door de titel al behorend tot de derde, meest recente groep onderzoekers, behoort nog wezenlijk tot deze rooms-katholiek geïnspireerde studies naar de Zuid-Nederlandse humanist.

Pas in de laatste decennia van deze eeuw is de belangstelling voor Cassander als humanist en als irenist, als voorvechter voor de kerkhereniging, tot ontwikkeling gekomen. In Nederland gebeurde dat als uitvloeisel van het filologische onderzoek van neolatinisten naar Erasmus en De Groot, onder meer in de publicaties van Hans Posthumus Meyjes¹⁵; in Vlaanderen wordt zijn naam genoemd in onderzoekingen naar de gestalte die het humanisme in de Zuid-Nederlandse gewesten heeft aangenomen, in het bijzonder, als het gaat over Brugge, in de geschriften van Alfons Dewitte.¹⁶ Het is mijn voornemen een bijdrage te leveren aan de Nederlandse variant van deze laatstgenoemde, nog jonge traditie, door in het kort in te gaan op de inhoud van Cassanders lofzang op Brugge en deze te onderzoeken op humanistische en irenistische motieven.

De 'fundatie van Cuba'

De twee leerstoelen waarvan Cassander er in 1541 één aanvaardde, werden betaald uit de 'fundatie van Cuba', een legaat van Jan de Witte (1475-1540), bisschop van Cuba. De Bruggeling Jan de Witte was als dominicaan belast geweest met het onderwijs van de twee dochters van Karel de Schone. Toen hun broer Karel V keizer was geworden, benoemde hij De Witte tot bisschop van Cuba, maar deze

14 Zie voor de receptie van Cassander in de 19de eeuw: Rob van de Schoor, 'Zestiende-eeuws godsdienstig irenisme beoordeeld in de negentiende eeuw. De waardering van Duifhuis en Cassander', in Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800 18 (1995), 43, pp. 37-61.

15 Een bibliografie van Posthumus Meyjes in: Henk J.M. Nellen and Edwin Rabbie, *Hugo Grotius Theologian. Essays in honour of G.H.M. Posthumus Meyjes*. Leiden 1994.

16 A. Dewitte, 'Het humanisme te Brugge. Een overtrokken begrip? De periode 1463-1652', in *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis XXVII* (1973), pp. 5-26. Recentelijk verscheen van Dewitte: 'Olivier De Wree en zijn Flandria Ethnica, 1650', in *Biekorf* 98 (1998), pp. 226-233.

keerde al spoedig naar Europa terug om de laatste jaren van zijn leven in Brugge door te brengen. Het verblijf in den vreemde had hem geen windeieren gelegd: in 1528-1531 bewoonde hij het 'Hof van Cuba' aan de Garenmarkt. Er is ook sprake van een huis aan de Eekhoutstraat, maar misschien gaat het hier om dezelfde woning.¹⁷

De Witte wenste zijn nalatenschap te besteden ter bevordering van de geleerdheid in Brugge en besloot dat uit zijn legaat drie leerstoelen bekostigd moesten worden, in de letteren, de filosofie en de theologie. Het letterenonderwijs zou de drie talen Latijn, Grieks en Hebreeuws omvatten, waarschijnlijk naar het voorbeeld van het Leuvense *collegium trilingue*, dat sinds 1517 bestond en dat aanvankelijk in Brugge had moeten komen. De executeurs-testamentair van De Witte, Cornelis van Baersdorp en Jan Claeysseune, moesten evenwel vaststellen dat er onvoldoende middelen voorhanden waren om dit plan ten uitvoer te brengen. Ze stelden koningin Eleonora van Oostenrijk, echtgenote van Frans I, op de hoogte van dit tekort, waarop de vorstin terstond besloot, uit liefde voor haar oude leermeester, het pensioen dat zij De Witte tot zijn dood maandelijks had uitgekeerd, door te betalen, zodat de leerstoelen in de letteren en de theologie alsnog gefinancierd konden worden. In 1541, een jaar na het overlijden van De Witte, kon dan ook de eerste hoogleraar in de *bonae litterae*, de 27-jarige Cassander, zijn oratie uitspreken, een lofrede op Brugge, op De Witte en op de door hem gepropageerde *studia humanitatis*. Jacob de Meyere (1491-1552) had voor de gelegenheid een elegie voor de kersverse hoogleraar geschreven, die met een vertaling als bijlage bij dit artikel wordt afgedrukt.

Cassander zou de leerstoel maar voor korte tijd bekleden. Reeds in 1543 geeft hij zijn aanstelling op, waarschijnlijk noodgedwongen. Er is wel verondersteld dat De Sareptanus, hulpbisschop van de Doornikse bisschop Nicholaes de Bureau, Cassander in 1542 de stad zou hebben uitgewerkt, nadat De Sareptanus eerder had geageerd tegen de humanisten Erasmus en Vives.¹⁸ Ook de ope-

17 Een afbeelding van een tekening van het 'Hof van Cuba' op de Garenmarkt in: Prof. Dr. J. A. Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*. Tielt/Bussum [1982], p. 364; abbé Carton heeft het in zijn inleiding bij *Oratio in laudem urbis Brugensis*, ed. 1847, p. ii, over 'un bel hôtel, dans la rue de l'Eekhout, à l'emplacement qu'occupe à présent la maison de monsieur le banquier Félix Du Jardin'. Eekhoutstraat en Garenmarkt liggen in elkaars verlengde. In dit verband mag niet onvernoemd blijven: Huizen en hun bewoners. Een 16de-eeuwse stadswandeling door Brugge. Z.p. 1998. Hierin kan men lezen dat Cassander zijn colleges gaf in de hallen aan de Markt, aan de voet van het Belfort.

18 A. Dewitte, 'Brugge: een nieuwe stad de metafoor van de *communio charitatis* 1561-1569', in Biekorf (1997), pp. 117-127: p. 117.

ningspassage van Cassanders oratie, *de captatio benevolentiae*, zou reeds aanwijzingen bevatten voor de tegenkanting waarmee de geleerde humanist in Brugge in toenemende mate te kampen had.¹⁹ Cassander prees in die rede de welwillendheid van zijn gehoor, dat hem toestond zijn beduchtheid voor misverstanden te laten varen en vrijuit te spreken; maar het is de vraag of het hier werkelijk om een ontboezeming gaat en niet om een retorische gemeenplaats. Intussen heeft hij in zijn Brugse jaren en onmiddellijk daarna enkele boeken geschreven ten behoeve van zijn onderwijs in de retorica: *Tabulae breves et expeditae, in praeceptiones rhetoricae* (1543) en een boek over de dialectica, *Tabulae praeceptionum dialecticarum* (1544). In 1550 verscheen nog *Tabulae locorum dialecticorum*, een aanvulling op het leerboek uit 1544. Eveneens uit de jaren veertig dateert het ongepubliceerde boek *Tabulae rhetorices et dialectices*, geschreven samen met Johannes Molanus.²⁰

Zijn opvolger in Brugge was Jacobus Cruckius (ca. 1519-1584)²¹, die zou uitgroeien tot een belangrijke figuur in het Brugse humanistenmilieu. Op 8 februari 1543 werd hij op voordracht van Cassander door de Brugse stadsmagistratuur benoemd. Hij zou tot zijn dood blijven doceren, dus ook nog tijdens de Calvinistische Republiek in Brugge (1578-1584). Na zijn overlijden bleef de leerstoel gedurende verschillende jaren onbezet. De beide leerstoelen van de 'fundatie van Cuba' werden in ten slotte 1618, op verzoek van bisschop Antoine Triest, ondergebracht bij het bisschoppelijk seminarie. De letteren-leerstoel werd bij die gelegenheid omgezet in een onderwijsopdracht in de filosofie.

Oratio in laudem urbis Brugensis

Als rechtgeaard humanist had Cassander naar een klassiek voorbeeld gezocht voor zijn lofredre op Brugge en dat had hij gevonden in de *Panathenaïkos* van Isocrates (ca. 340 voor Christus), een lofprijzing van Athene. Isocrates had voorgeschreven dat een lofredre op een stad alleen geoorloofd was als die stad werd vergeleken met een andere stad. Een vergelijking met Sparta stelde hem in staat de voor-

19 Maria Nolte, Georgius Cassander, p. 7.

20 U.B. Leiden b.p.l. 1997, fol. 5-10; zie Maria Nolte, Georgius Cassander, p. 5.

21 Nationaal Biografisch Woordenboek 13 (Brussel 1990), kk. 177-180 (Peter Vandermeersch).

treffelijkheden van Athene des te beter te doen uitkomen.²² Het leek Cassander daarom toepasselijk om Gent op te voeren als tegenstrever van Brugge, maar de deplorabele toestand waarin eerstgenoemde stad verkeerde, verbood een dergelijke vergelijking. Brugge naast Athene te stellen kwam hem ongepast voor, al hoefde de Vlaamse stad in veel opzichten niet onder te doen voor haar zustergemeente uit de oudheid.

Het betrof dan vooral de schoonheid van stad en omstreken en de deugdzaamheid van haar inwoners. Aan het eerste onderwerp besteedt Cassander weinig aandacht: in grove streken schildert hij de stad uit vogelperspectief:

Laten wij niet veel zeggen over de schoonheid van deze stad, die zich als eerste onderwerp aanbiedt, die is namelijk van dien aard dat men, naar het oordeel van al degenen die haar goed hebben bekeken, niet gemakkelijk een stad kan vinden die zich met haar kan meten, een stad die wordt beschermd en omgord door zeer fraaie stadswallen, door een dubbele, zeer brede, waterrijke gracht; die bevallig wordt ingedeeld door zeer brede, lieflijke wegen, zowel doorgaande wegen als dwarsstraten; die zeer mooi wordt versierd door kades en bruggen, waarvan de meeste van steen, en die opvalt door de verhevenste kerken en de fraaiste openbare gebouwen en particuliere woningen, die wordt versierd met aanzienlijke straten, een zeer groot en verheven marktplein en hoge torens. Voeg daarbij dat zij, ofschoon ruim opgezet en bijna helemaal rondom netjes ommuurd, dicht bevolkt is, hoewel het vaststaat dat zij enige jaren geleden nog drukker bevolkt en bezocht was, zowel door het groter aantal burgers als door handelslieden. Maar laat ons overgaan tot die onderwerpen die meer rechtstreeks bijdragen aan de lof van deze stad.²³

Die overgang luidt het tweede onderwerp in: de deugdzaamheden van de inwoners van de stad. Bruggelingen blonken volgens Cassander op velerlei gebied uit. Wat het eerste opviel was hun kalme, aantrekkelijke wijze van praten, een eigenaardigheid die ten onrechte altijd als een bijzondere eigenschap van de Atheners is beschouwd. Bij het spreken van hun moedertaal slaan zij (Cassander

22 Cicero had hem overigens de weg gewezen naar Isocrates: *De Orat.* ii, 3, 10. Isocrates, *Panathenaikos*, 39-40: 'Zij die een stad precies en rechtvaardig willen prijzen, moeten naar mijn mening niet slechts praten over de stad die zij toevallig uitverkoren hebben, maar — zoals wij porfier en goud bekijken en op waarde schatten door vergelijking met andere dingen, die een zelfde uiterlijk hebben en hetzelfde aanzien genieten — op dezelfde wijze hun steden stellen naast andere, en dan niet kleine naast grote, noch altijd onderworpen naast altijd heersende, noch hulpbehoevende naast hulpverlenende, maar zij moeten steden vergelijken die ongeveer gelijk zijn in macht en in dezelfde situatie verkeren en ongeveer dezelfde mogelijkheden hebben: want zo kunnen zij het dichtst de waarheid benaderen.' (Vertaling Frans P.T. Slits, in zijn dissertatie *Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw*. Amsterdam [1990], pp. 19-20.)

23 *Oratio*, ed. Carton, p. 9.

heeft het ineens over 'wij') niet een boerse, ruwe of onbeschaafde toon aan, hun uitspraak is eerder zachtvaardig en innemend. De Bruggeling spreekt met beheerste en flexibele tong, wat hem meer dan enig ander volk geschikt maakt om vreemde talen te leren. Niemand bedient zich beschaafder en intelligenter van de Latijnse taal dan de Bruggelingen: je moet doof zijn om dat niet op te merken. Franssen, Italianen, Spanjaarden en Duitsers verhaspelen de Latijnse woorden met hun tongval, wat afbreuk doet aan de schoonheid van de taal van Cicero.

Verder zijn de Bruggelingen dapper en deugdzaam, zoals ze in de Kruistochten hebben bewezen; ze zijn vriendelijk voor buitenlanders, wat hen onderscheidt van de Spartanen, die vreemdelingen liefst om hals brachten, en ze verzorgen onderwijs voor arme kinderen. Het democratische staatsbestel van de Atheners valt dan wel niet goed te vergelijken met het gezag waaraan de Bruggelingen steeds onderworpen zijn geweest, vast staat wel dat de inwoners van Brugge hun vorsten steeds trouw zijn geweest en hen met schitterende inkomsten in hun stad hebben ontvangen. Oorlogszuchtig zijn ze geenszins, maar een rechtvaardige oorlog schuwen ze niet en hun overwinningen op het slagveld dragen niet weinig bij tot de roem van de stad. Toch wilde Cassander, zo verzekerde hij zijn gehoor, niet te lang stilstaan bij de krijgsverrichtingen van de Bruggelingen, omdat daardoor allicht oude wonden worden opengereten en elke oorlog, hoe rechtvaardig ook, uiteindelijk de *humanitas* schaadt. Alleen in vreedstijd kunnen godsdienst en kunsten tot volle bloei geraken.

Godsdienst en kunsten: nog twee terreinen waarop de Bruggelingen hun mannetje staan. Isocrates had dan wel beweerd dat de Atheners als het ware geschapen waren voor vroomheid en kunstzinnigheid; iemand die beweerde dat dit ook gezegd kon worden van de Bruggelingen zou beslist geen gek figuur slaan. Over het geloof moest in deze roerige tijden met behoedzaamheid worden gesproken, maar het viel niet te ontkennen dat de godsdienst in Brugge diep wortel had geschoten. De vele, rijke kerken, de talrijke kloosterorden, de vele relikwieën in de stad en het massale kerkbezoek legden daarvan getuigenis af. De ambachtelijke kunsten, schilderkunst, het zilverdrijven en de weefkunst, hadden in Brugge een hoge vlucht genomen. De schilders van weleer, Cassander zal ongetwijfeld de Vlaamse Primitieven bedoelen, hadden de schilderkunst bijna tot een vrije kunst gepromoveerd. Naast, maar vooral boven deze ambachtelijke kunsten ('*artes quae manibus exercentur*') staan

bevrijden van dwalingen en vooroordelen. De Latijnse en Griekse taal zijn de bewaarplaatsen geweest van de schone kunsten, de rijkgevulde schatkamers van de beschaving, toen het cultuuroed door barbaren en boekenhaters werd verwaarloosd. Door Gods Voorzienigheid bleven zij in barre tijden bewaard in boeken en geschriften van geleerde mannen. Zonder studie van de klassieke talen geen ambachtelijke kunsten, geen vrije kunsten, geen antieke gedenktekens, geen mysteriën van een heiliger en dieper wijsheid. *De studia humanitatis* hebben in hun wijkplaatsen kunnen overleven en zijn thans doorgedrongen tot de rand van de wereld, tot in Brugge.

Hoe kon het gebeuren dat *artes liberales* en *studia humanitatis* hier zo gunstig ontvangen werden, hoewel men weinig bekend was met de voorwaarden waaronder zij gedijen? Dat komt, omdat in Brugge de smaak en aanleg voor de geletterdheid, alsmede het respect ervoor, nooit zijn weg geweest, wat wel onweerlegbaar bewezen kan worden door de instelling van de illustere school van Cuba. Cassander zal deze instelling prijzen door de lof der schone letteren te zingen: de waardigheid van *bonae litterae* en van de *studia humanitatis* is op zichzelf een aanbeveling van dit instituut.

De toehoorders moeten evenwel dulden, zo vervolgt Cassander, dat hij hiervoor een nieuw genre hanteert, dat enigszins afwijkt van de spreektranten van de klassieke retorici. Velen verkeren namelijk in onzekerheid over de juiste betekenis van de *bonae, politicores et humaniores litterae*. Er moet meer onder verstaan worden dan alleen de grammaticale kennis van de dichters of een nauwgezette lezing van andere schrijvers. Uit onwetendheid omtrent de inhoud van het begrip komt het misverstand voort om de *bonae litterae* los te maken van de *artes*. Vooral in het onderwijs wordt de jeugd onder dreigementen afkeer ingeboezemd voor de schone letteren, als voor de pest. De ongelukkige onderwijzers die deze afkeer aankweken, weten niet dat zij de poten onder hun eigen stoel doorzagen: immers, alle studiën vinden hun oorsprong in de *artes*, ze zijn ten innigste met elkaar verbonden: het is onmogelijk de waardigheid van het ene vak te behouden als het andere vak wordt verwaarloosd.

De klassieken leren ons dat de *artes liberales* en de schone letteren of de *studia humanitatis* op hetzelfde betrekking hebben. In het Latijn heten de mannen die zich toeleggen op de studie van de letteren *literati, eruditi, docti, humani*. Er zijn vele voortreffelijke mannen die uitblinken in hun vak of kennis, die men toch niet geleerd of erudiet noemt. Parrhasius was een knappe schilder en Phidias een

uitstekende beeldhouwer, maar niemand zal ze geleerd of erudiet willen noemen. Evenmin gaat het aan om briljante strategen en krijgheren als Camillus, Fabricius Maximus en Marius²⁴ te verslijten voor geletterden en geleerden. Figuren als Laelius, Firmius of Cato de Oude²⁵ daarentegen zijn niet alleen wijze mannen en knappe koppen, zij geven in hun optreden bovendien blijk van een wetenschappelijke vorming, waardoor zij zich mogen tooien met het epiteton geleerd en erudiet. Vele Latijnse geschiedschrijvers, die de handelingen van hun voorouders met veel acribie, maar zonder opsmuk, zonder literaire vormgeving hebben beschreven, worden niet toegelaten tot het getal van de geleerden en geletterden. Rechtsgeleerden, van wie er velen opgang maakten in de tijd van Cicero, daarentegen wel, omdat iemand als Sulpicius²⁶ bij de uitoefening van zijn beroep de hulp inriep van de literatuur en de welsprekendheid. Epicurus geldt als een scherpzinnig, zelfs als een zedelijk hoogstaand mens, maar erudiet en geleerd was hij niet, omdat hij onvoldoende door de wetenschap was gevormd en bedreven in de vaardigheden waarin geleerden getraind zijn.

Met dit alles wil niet gezegd zijn dat al degenen die ernaar gestreefd hebben een goed leven te leiden, maar toch geen geleerden waren omdat zij minder geschikt waren om te schrijven en te doceren, alleen daarom een minder goed zedelijk oordeel zouden hebben. De zaak is alleen deze: de titel van geleerde komt toe aan hen die niet door louter aanleg of door te vertrouwen op hun natuur, maar door studie van kindsbeen af, door ijver en door welomschreven voorschriften het best hun verstand hebben ontwikkeld tot het vermogen om zo beschaafd mogelijk met vast overleg te schrijven en te spreken. *De artes liberales* beschaven de menselijke geest, ontdoen hem van zijn natuurlijke ruwheid en maken hem ont-

24 Voor Camillus en Marius, zie noot 4 bij het gedicht van Jacob de Meyere.

Fabricius Maximus was consul in 282 en 278 en censor in 275. Hij overwon de Samnieten in 282 en 278. Hij onderhandelde met Pyrrhus, die hij waarschuwde voor een overloper die de koning had willen vergiften. Fabricius is een vaak aangehaald voorbeeld van Romeinse deugd en hoogstaande moraal.

25 Laelius, bijgenaamd Sapiens, boezemvriend van Scipio Africanus Minor, was tribuun (151), praetor (145) en consul (140) van Rome. Hij verwierf roem door zijn liefde voor kunst en letteren, in het bijzonder wijsbegeerte en welsprekendheid. Firmius, wrs. wordt bedoeld Firmus, veldheer in Syrië onder Vespasianus. Cato de Oude (234-149), ofschoon een verklaard vijand van de Griekse beschaving, die hij ondermijnend achtte voor het Romeinse republikeinse staatsbestel, legde hij zich op latere leeftijd toe op de studie der Griekse letterkunde.

26 Servius Sulpicius Rufus, eerste eeuw voor Christus, praetor, consul en proconsul, was een prominent redenaar en rechtgeleerde en bovendien een vruchtbaar schrijver. Hij schreef een troostbrief voor Cicero bij de dood van diens dochter.

vankelijker, beweeglijker, gevoeliger, niet alleen geschikter voor de studie, maar ook beter toegerust voor het dagelijkse leven.

Uit dit alles wordt duidelijk, aldus Cassander, en zo wil iemand als Cicero het ook begrepen hebben, dat *studia humanitatis*, *artes liberales* of studie der letteren verschillende namen voor hetzelfde begrip zijn. En daaronder valt veel meer dan de meeste mensen denken. Kennis van de schone letteren houdt niet in dat we onze opvattingen een beetje 'Latijns' er, een beetje minder barbaars onder woorden brengen, in spreektaal of in brieven, maar zij is het meest doeltreffende en volstrekt onmisbare werktuig om ons te bekwamen in alle hogere disciplines en verheven wetenschappen. Alle grootse menselijke verrichtingen, of zij nu liggen op het gebied van de wetenschap, de staatsinrichting, de geneeskunde of het recht, zouden aan de vergetelheid zijn prijsgegeven als ze niet door geleerde en letterde mannen waren geboekstaafd.

Nadat hij vervolgens aan de schim van Cicero heeft uitgelegd wat voor barbaarse tijden de humaniora uit de oudheid hebben moeten doorstaan, telt Cassander het Brugse gehoor zijn zegeningen voor, nu, door Gods welwillendheid en door de beschikkingen van verdienstelijke medeburgers, de Brugse jeugd zich weer onbekommerd kan laven aan de *studia humanitatis*, zonder welke niemand, hoe spitsvondig en geoefend ook, ooit een geleerde in de humanistische zin van het woord kan worden. De eerste onder die verdienstelijke medeburgers is natuurlijk Jan de Witte, die een strootje heeft aangestoken aan het vuur van de antieke beschaving, dat overal was uitgedoofd, en nog slechts op enkele verspreide plaatsen smeulde. Hij heeft als een soort Prometheus deze vlam naar Brugge gebracht, waar zij moet worden aangeblazen, tot heil van de stad en de klassieke studiën.

Het betoog wordt weer wat concreter als Cassander uiteenzet dat er drie soorten studies zijn, die passen bij de drie ontwikkelingsstadia van de mens. De studie in de grammatica, de eerste stap op het pad van de wetenschap, is bijzonder geschikt voor de jeugd. Dan zijn er de moeilijkerere, meer omvattende vakken, waarvan ieder voor zich er één pleegt uit te kiezen. Daarop richt men al zijn overige studies, dat ene vak maakt men als het ware tot uitgangspunt en doel van al zijn geestelijke inspanningen. Voor deze meer specifieke studie is die leeftijd het meest geschikt, waarop de meer ervaren student, verrijkt door oefening in de studies van zijn jeugd en door intellectuele vorming, tot een afgewogen oordeel in staat is. Dit zijn de vakken die men thans te Brugge aan de openbare scholen kan

leren. Daartussen in, tussen het grammatica-onderwijs en het beroepsonderwijs, is thans gelegenheid geschapen voor de studie van dialectica en retorica. Deze studie is bijzonder geschikt voor de rijpere jeugd, de adolescenten. Het gaat bij dit onderwijs niet om het leren van regeltjes, maar om een zelfstandige oefening in deze disciplines, door het lezen en waarderen van de teksten van voortreffelijke schrijvers uit de oudheid. Voor deze studies leidt de illustere school op; zij stelt de jongelingschap in staat zich straks met meer kwaliteiten nuttig te maken voor de samenleving. Overigens is de illustere school er niet alleen voor adolescenten, maar ook voor hen die al wat ouder zijn en buiten hun schuld geen onderwijs hebben genoten, bijvoorbeeld door armoede van de ouders of ongunstige tijdsomstandigheden. Men kon er vanzelfsprekend ook gewoon Grieks komen leren.²⁷

De gebruikelijke indeling van de *artes liberales* in een *trivium*, met *grammatica*, *retorica* en *dialectica* (of *logica*), en een *quadrivium*, met onderwijs in vakken als *geometria*, *arithmetica*, *astronomia* en *musica*, kan in dit onderwijscurriculum worden herkend, met dien verstande dat het grammatica-onderwijs op de lagere scholen gegeven wordt en retorica en dialectica op de illustere school. Van de inzichten en vaardigheden die de student op het 'Collegium Bilingue' van Jan de Witte heeft verworven, kan hij profiteren in het vervolgonderwijs, de beroepsopleiding. Een studie in de klassieke retorica en dialectica helpt de student immers zijn oordeelsvorming te ontwikkelen. Cassanders geeft met zijn overzicht van de drie soorten onderwijs die men voortaan in Brugge kan genieten, blijk van kennis van het onderwijs ter plaatse. Grammatica-onderwijs en onderwijs in specifieke vakken bestond daar al en werd volgens de nieuwe hoogleraar

27 Oratio, ed. Carton, pp. 23-24: 'Sunt enim tria studiorum genera, tribus hominum aetatibus, quae quidem literis idoneae sint, accommodata. Prima sunt Grammaticae, quibus prima, et puerilis aetas apud Grammaticos in ludis literariis informatur. Sunt item alia, quae et graviora, et ampliora sunt, e quorum numero aliquod sibi quisquam studiosorum deligere solet, quo tanquam ad metam, et scopum caetera omnia sua studia referat. [...] Haec sunt, quae in publicis tantum scholis, tradi in publico solent. Ad quae studia tractanda ea demum aetas idonea est, quae puerilibus studiis et ingenuis artibus referta, usu aliquo et iudicio subtiliore polleat. Restat tertium studiorum genus, inter haec medium, et imprimis necessarium, sed hactenus, aut neglectum prorsus et contemptum, ita tractatum ut omitti multo fuisset satius, dialecticae inquam et Rhetoricae, non eius tamen, quae praecepta et rationes continet, sed multo magis usum, qui lectione, et observatione bonorum, et excellentium scriptorum perspicitur. His studiis media aetas, quae jam a Grammaticis, aut omnino, aut pene excessit, et nondum publicis illis scholis, et gravioribus studiis idonea est, imbuenda fuerat. Cuius aetatis adolescentibus prudentissimi viri potissimum hoc instituto consultum voluerunt.'

voortreffelijk gegeven; aan de illustere school zou men zich thans kunnen bekwamen in de dialectica en de retorica, waarna de bestaande openbare scholen zorg droegen voor een beroepsopleiding. Een taakverdeling waarmee iedereen tevreden kon zijn.²⁸

Nadat de plaatselijke gezagsdragers omstandig zijn geprezen als begunstigers van de *studia litterarum*, die zich kunnen meten met illustere voorbeelden uit de oudheid, rondt Cassander zijn oratie af.

Humanistische idealen

Na lezing van de oratie kan men zich de vraag stellen waarom Cassander ervoor gekozen heeft een lofzang op de *studia humanitatis* te verbinden met een lofrede op de stad Brugge: haar schoonheid, ligging, roemrijke historie en de voortreffelijkheden van haar inwoners. Cassander heeft zijn oratie ingekleed als lofzang op de stad Brugge, en in het bijzonder op de intellectuele eigenschappen van haar inwoners; eigenschappen die de Bruggelingen ontvankelijk maakten voor de *studia humanitatis*. Dit blijkt uit de oprichting van de illustere school, wier lof hij zingt door uit te weiden over de artes, de humanistische geleerdheid en de voordelen die de mensen, speciaal de Bruggelingen, aan de studie van retorica en dialectica kunnen ontnemen. In het voorbijgaan deelt hij enige oorvijgen uit onder degenen die zich verzetten tegen een humanistische hervorming van het onderwijs en die hun leerlingen schrik inboezemen voor de schone letteren.

De klassieke voorschriften voor de stedelofprijzing vereisen een concentratie op de kwaliteiten van de burgers van de bezongen stad.²⁹ De beschrijving van de stad zelf moest eerder summier zijn. Cassander volstaat dan ook met een aanduiding van haar fraaie ligging; een beschrijving van gebouwen en kerken ontbreekt. Hij wilde een lofrede op de schone letteren afsteken, maar, omdat hiervoor geen klassieke voorbeelden voorhanden waren, heeft hij besloten deze lofrede in het gewaad te steken van een lofprijzing van de stad waar die schone letteren zouden gaan opbloeien. Hiervoor kon hij immers te rade gaan bij de voorschriften die Isocrates daarvoor geformuleerd had.³⁰ Een complicerende factor is dat Cassander tege-

28 Zie voor de toestand van het onderwijs in Brugge in middeleeuwen en zestiende eeuw: A. Dewitte, 'Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen', in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges* (= *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*) 109 (1972), pp. 145-217.

29 Zie: Frans P.T. Slits, *Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw.* [Diss. K.U. Nijmegen.] Amsterdam [1990].

lijkertijd een inaugurele rede houdt: een genre waarvan de klassieke oudheid hem ook al geen voorbeelden kon geven. *Oratio in laudem urbis Brugensis* kan daarom beschouwd worden als een fraai voorbeeld van de toepassing door een humanist van klassieke genrerregels, afgewisseld met improvisaties. Niet voor niets verontschuldigt de spreker zich meer dan eens bij zijn publiek voor het feit dat hij zich niet kan bedienen van duidelijke voorschriften: een tekort dat hij in een voordeel weet om te zetten door het betoog de gewenste wending te geven.

Het lijkt er trouwens op dat Cassander, zonder dat hardop te zeggen, in zijn beschrijving van de bekwaamheden van de burgers van Brugge, niet alleen de voorschriften van Isocrates, maar ook de regels van Menandros (eind derde, begin vierde eeuw na Christus) heeft gevolgd. Menandros onderscheidt vijf onderwerpen van bespreking: de staatsinrichting van de stad, de stand van wetenschappen, de vrije kunsten en ambachten, praktische vaardigheden en leefwijze en opvoeding.³¹ Bij de bespreking van de vrije kunsten, de wetenschappelijke belangstelling van de Bruggelingen en de betekenis van de nieuwe illustere school doorbreekt Cassander dit stramien (met een expliciete verontschuldiging³²), zonder het helemaal uit het oog te verliezen: als hij uiteenzet dat vrije kunsten en *studia humanitatis* nauw met elkaar verbonden zijn, betreft hij de praktische vaardigheden en de levenshouding die de student verwerft door een humanistische opleiding, in zijn betoog.

Praktische motieven zullen aan de keuze voor deze inleiding van zijn oratie overigens niet vreemd zijn geweest. De magistratuur van de stad was nauw betrokken bij de oprichting van het 'Collegium Bilingue' waaraan hij nu ging lesgeven. Maar er zit wellicht ook de gedachte achter dat het humanistische ideaal van een gemeenschap waarin deugd, burgerzin en geleerdheid welig tieren, in Brugge in optima forma gerealiseerd was. Of Cassander werkelijk van dit denkbeeld overtuigd was, blijft ongewis, zeker als men moet aannemen dat hij op het moment van zijn ambtsaanvaarding de hete

30 Slits, Het Latijnse stededicht, pp. 19-20.

31 Slits, Het Latijnse stededicht, pp. 35-36.

32 'Dicem tamen nonnulla, quae ad rem propositam maxime facere videbuntur, ne videar hactenus expectationem vestram elusisse. Atque videtur mihi omnis huius instituti commendatio, a laude literarum, tanquam e capite, accersiri, et duci oportere. Literarum enim, et studiorum humanitatis dignitas laudem in se, et commendationem huius instituti complectitur. Sed de literis his, et studiis humanitatis, dum paulo crassius et planius disputo [...] patiemini me uti novo quodam, et ab rhetorum consuetudine nonnihil alieno genere dicendi.' (Oratio, ed. Carton, p. 16.)

adem van ruziezoekende geestelijken in zijn nek voelde.

De eigenaardige lofzang op stad en illustere school bevat enkele belangrijke vooruitverwijzingen naar Cassanders irenistische werk van later. Allereerst is er de humanistische overtuiging dat intellectuele vorming de mens beschaaft, op een hoger standpunt stelt, veredelt. De Brugse studenten worden door studie van de artes liberales tot sieraden voor hun stad gevormd, de humanistische geleerdheid zal vaste voet krijgen in Brugge, en onwetendheid en tweedracht zullen verdwijnen. Cassander koesterde de stellige overtuiging dat een humanistische vorming de mens in staat stelt de narigheden van oorlog en (godsdienstige) tweedracht te bestrijden met een helder, hecht doortimmerd betoog, opgesteld volgens de klassieke regels van retorica en dialectica. De humanist treedt de ruziënde partijen uit de Reformatietijd tegemoet met woorden, waarvan hij wonderwat verwacht; de theoloog nestelt zich in een van beide kampen en treft de ander met het zwaard van de polemiek. Hij redeneert niet volgens klassieke regels, probeert niet zoals de humanist met argumenten vóór en tegen de waarheid op het spoor te komen, maar stapelt bewijs op bewijs. De theoloog redeneert op scholastieke, 'middeleeuwse' wijze; hij argumenteert volgens de leer van Aristoteles, die gedurende de middeleeuwen was verengd en bruikbaar gemaakt voor apologetische toepassing. De humanist Cassander probeert door filologische arbeid, door de verzameling, uitgave en commentariëring van oude liturgieën en misgezangen de geloofsbeleving in de christelijke oudheid, in de vroeg-christelijke kerk te reconstrueren. Als een archeoloog treedt hij uit de diepten van de oudheid aan het daglicht om de wereld te laten zien wat er allemaal verloren is gegaan in de christenheid, teksten en rituelen die ontstaan zijn bij de oorsprong van de kerk. De uitkomsten van zijn filologische onderzoeken stellen hem in staat een middenpositie te kiezen tussen de strijdende partijen. De protestanten houdt hij voor dat de kerk van heden nog steeds dezelfde kerk is als die van de eerste eeuwen na Christus, en wijst hij op het belang van een ononderbroken christelijke traditie; de katholieken, die beweren dat de kerk nooit rituelen in onbruik heeft doen geraken en dat er geen sprake is van latere toevoegingen, kan hij met bewijzen tegemoet treden die het tegendeel uitwijzen. Cassanders ideaal van de *studia humanitatis* is geen etherisch gedachtenpook uit het brein van een wereldvreemde studeerkamergeleerde, maar een beschavingsideaal dat mensen voortbrengt die beter zijn toegerust voor het praktische leven.³³

Broeder Cornelis van Dordrecht

Het heeft er alle schijn van dat Cassander niet alleen in 1543 Brugge overhaast heeft moeten verlaten, maar dat hem hetzelfde is overkomen in 1555, tijdens een van zijn bezoeken aan de stad. Zijn vriend Bonaventura Vulcanius maakt in een opdrachtsbrief voorin een van zijn boeken, *Nili de primatu Papae* (Leiden 1595), gewag van Cassanders vlucht uit Brugge in 1555, om aan de lasteringen van de priester en minderbroeder Cornelis Adriaensz. te ontsnappen.³⁴ Rond de figuur van Cornelis Adriaensz. van Dordrecht (1521-1581) is een verhitte discussie ontstaan tussen katholieken en protestanten, die tot in deze eeuw voortduurt. Protestanten hebben hem afgeschilderd als een boef, een meisjesschenner en een intrigant; rooms-katholieken zijn steeds in de weer geweest uit te leggen dat het hier een ijverig propagandist van het ware geloof betreft.³⁵ Nog in 1895 besteedt A.C. de Schrevel in zijn tweedelige studie *Histoire du séminaire de Bruges* bijzonder veel bladzijden om uit te leggen dat Cornelis Adriaensz. ten onrechte door historici is bezwadderd, terwijl diens opponent, de lauwe Cassander, hogelijk wordt geroemd om zijn gematigdheid en irenisme. In de voorrede van zijn boek vertelt De Schrevel dat hij er niet voor is teruggedcinsd om de 1352 pagina's van Cassanders *Opera omnia* helemaal door te worstelen, om na lezing met gezag te mogen beweren dat de 'milde' Cassander weliswaar mild was geweest voor de ketters die zich protestanten noemden, maar niet voor de rooms-katholieke kerk. Om de protestanten te gerieven, had hij de bepalingen van het Concilie van Trente aan zijn laars gelapt. Niet alleen de kerk, ook de stad Brugge had hij zo schade toegebracht: 'Par ses relations avec Bruges, il exerça sur cette ville une influence néfaste, qui, à l'époque des troubles religieux, produisit les plus tristes fruits.'

Deze poging tot rehabilitatie van Cornelis Adriaensz. is

33 Zie: Walter Ullmann, *Medieval Foundations of Renaissance Humanism*. Londen [1977], pp. 166, 173, over de middeleeuwse achtergrond van deze gedachte. Het humanisme zou de studia humanitatis ontdoen van dit maatschappelijk, politiek aspect.

34 'Cum ante annos circiter xl ... Georgius Cassander vir doctissimus Brugis Flandrorum communi nostrusque patriam publicum bonarum literarum professorem agens, ut collegae cuiusdam sui qui sacras ibidem literas docebat, (illius inquam furiosi theologi, a quo postea cum se in Seraphicam familiam dedisset, famosa illa Gynopygica disciplina Cornelianae nomen invenit) calumniis cederet, voluntarium sibi ipsi exilium indixisset ...'

35 Zie onder meer het opstel van Th.J.I. Arnold, 'Broeder Cornelis Adriaensz. van Dordrecht. Een pleidooi', in *Dietsche Warande* n.r. 2 (1879), pp. 117-170, 216-283, *248 [=344]-387, 421-453, 555-575.

gedoemd te mislukken voor wie gaat lezen in het smaadschrift waarmee de reputatie van de priester voorgoed is geknakt. In 1569 verschijnt *Historie van B. Cornelis Adriaensen van Dordrecht, Minrebroeder binnen die Stadt van Brugghe*.³⁶ De naam van Hubertus Goltzius (1525-1583), graveur, drukker en schrijver te Brugge, werd lange tijd met dit boekje in verband gebracht. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat het boek niet is gedrukt in de Officina Goltziana, maar dat laat de mogelijkheid onverlet dat Goltzius het werk heeft samengesteld. Vast staat wel dat Broeder Cornelis hem als een van zijn bitterste vijanden heeft bestreden.

Broeder Cornelis Adriaensz. wordt in dit boekje ten tonele gevoerd als een verliederlijkt, miezerig en achterbaks heerschap, die vooral gebeten was op Cassander. Hem achtte hij verantwoordelijk voor de heersende erasmiaanse mentaliteit van de Brugse magistratuur, die hij eveneens op de korrel nam, vooral omdat hij het stadsbestuur kwalijk nam dat het hem had veroordeeld wegens ontucht. Cassander had 'het schuym en die vuyligheyd van alle ketterie' in zich opgezogen om daarmee de rooms-katholieke kerk te vergifigen. In het boze brein van broeder Cornelis had zich, volgens de schrijver van het genoemde boekje, dit gedachtenspinsel gevormd van Cassanders motieven:

Het is dit Cassanderken, het is dit sno boefken, het is dat arg serpentken, ba 't heeft gaen peynsen, en dencken, hoe mogte ik dog dese volstandige Catholijken vertwijffelen, verleiden en bedrieghen, want dese Lutherianen, Calviniste, des[e] Herdopers, gaender al te vehement met toe: ba ick sal my moeten ghelaeten of ick oock Catholijck ware, en soecken alsoo pays en eenigheyt in de twistige kerke te maken: Ba ick sal alle dese diverse heresien gaen deur snuffelen en deur neuselen, dan sal ick onder den naem van de Catholijcken veel saecken der kettters onder 't schijn van Adiaphora of middelijcke dingen; daer soo grooten verlang niet aen en hangt, willen toelaten, ende alsoo sal ick dese Catholijcken verschalcken ende van heurlieder stantvastigheyd allenghskens afleyden.³⁷

Met veel talent voor het pornografische genre beschrijft de auteur

36 *Historie van B. Cornelis Adriaensen van Dordrecht, Minrebroeder binnen die Stadt van Brugghe*. Inde welcke warachtelick verhaelt wert, de Discipline ende secrete penitencie of geesselinghe, die hy ghebruycte met zyn Devotarigen: de welke veroorsaect hebben zeer veel wonderlicke Sermoenen, die hy te Brugge gepredict heeft, teghen den Magistraet aldaer ... Inhoudende ooc twee vermaen brieven van Stephanus Lindius anden selven B. Cornelis in Latine gesonden, ende nu overgheset in Nederlants: met noch sommige Pasquillen ende Refereynen tusschen de Sermoenen begrepen. Ghedruct int Jaer 1569. Zie: W. Le Loup (red.), Hubertius Goltzius en Brugge 1583-1983. Tentoonstelling ingericht door de Stad Brugge in het Gruuthusemuseum 11 november 1983 - 30 januari 1984. [Brugge 1983], pp. 98-102.

37 *Historie van Broer Cornelis*. Amsterdam: Abraham Boekholt, 1698, i, p. 229.

van dit boek wat Broeder Cornelis verstond onder 'secrete penitentie', een godsdienstoefening die de priester had uitgevonden voor jonge maagden, getrouwde vrouwen en frisse weduwen. In zijn preken had de priester er steeds op gehamerd dat vergeestelijking veel verkieslijker was dan het bevredigen van zinnelijke begeerten. Broeder Cornelis kon zo indringend preken dat veel vrouwen onder zijn gehoor hun huwelijk begonnen te betreuren, terwijl de ongehuwde meisjes zich vast voornamen hun maagdelijkheid voor geen prijs op te geven en de weduwen afzagen van een tweede huwelijk. Veel meisjes en vrouwen dromden samen in de woning van Broeder Cornelis, om nadere inlichtingen te verkrijgen omtrent de vergeestelijking die hen te wachten stond. Uit hun midden rekruteerde de minderbroeder de 'geestelijke maagden' of 'devotarigen', die bij hun geestelijk leidsman regelmatig 'secrete penitentie' moesten doen. Calleken P., 'out zynde tusschen 15. en 16. jaren', slaagde erin door te dringen tot de *inner circle* van deze geestelijke gemeenschap en zou later voor het Brugse stadsbestuur verslag doen van wat zich daar afspeelde.

Nadat de priester Calleken meermaals indringend had ondervraagd over haar onkuise gedachten, vond hij de tijd rijp voor straffer maatregelen. Wilde zij door hem geheel en al worden voorbereid op de zaligheid, dan mocht zij niets voor hem verborgen houden, en moest zij zich voor hem ontkleden. Zij protesteerde heftig, gaf toch toe, en werd uiteindelijk tijdens het afstropen van haar kleding zozeer door schaamte bevangen dat zij flauwviel. De priester ried haar daarop aan eens te komen kijken hoe vrijmoedig haar zusters, die al verder waren vergeestelijkt dan Calleken, zich uitkleedden en de geheime penitentie ondergingen. Deze boetedoening werd uitgevoerd door Broeder Cornelis, die de vrouwen met de roede 'een seker getal kleynere slaechskens' toediende, 'die niet zeer zeere en deden'. De strafvoltrekking was zeker niet geheel liefdeloos en gebeurde uit de overtuiging dat God de ootmoedigheid meer waardeerde dan de penitentie. Broeder Cornelis betoonde zich een lankmoedig biechtvader, die ervoor waakte dat zijn meisjes geen kouvatten of te lang van huis bleven:

Inden Winter, alst te kout was om naekt te ontkleeden, dan moesten die Disciplin-kinderen neder liggen op een groot kussen, daer naer hief B. Cornelis haer klederen van achter op ende disciplineerde se also. Het welke hy oock inden Somer wel toeliete dese gehuwede Vrouwen, die niet lange van huys en mochten wesen [...].³⁸

Soms besteedde hij de tuchtiging zelfs uit aan een handlangster, vooral in het geval van weduwen die zich al geruime tijd onder zijn leiding op de beoefening van de vroomheid hadden toegelegd.

Alle overdrijving van zijn tegenstanders ten spijt, die van de minderbroeder een oversekste gek hebben gemaakt die overal vijanden zag, maakt de *Historie van Broer Cornelis* duidelijk dat er, geruime tijd nadat Cassander de stad had verlaten, een zekere erasmiaanse mentaliteit in Brugge heerste. De opmerking van Alfons Dewitte dat de duur van Cassanders verblijf in Brugge omgekeerd evenredig is geweest aan zijn invloed, verdient in dit verband bijzondere aandacht.³⁹ Vóór Cassander had Erasmus, door zijn bezoeken aan de stad en de contacten die hij met Brugse geestverwanten onderhield, het christelijk humanisme in Brugge al een fundament verschaft.⁴⁰ Onder invloed van J.L. Vives heeft het Brugse humanisme zich vooral gemanifesteerd in armenzorg en onderwijs voor misdeelde kinderen, en in terughoudendheid van het stadsbestuur bij het vervolgen van religieuze minderheden. Samen met het hertogdom Kleef⁴¹ is Brugge daarom wellicht de plaats waar Cassanders irenisme op de meest praktische manier invloed heeft gehad. Al heeft Cassander ongetwijfeld het ideaal voor ogen gestaan van een geheel verenigde christenheid, een stuk of wat plaatsen op aarde waar een tijdlang gematigdheid en mildheid hebben overheerst, zijn wel genoeg om een humanistisch geleerdenleven te rechtvaardigen.

38 *Historie van Broer Cornelis*, i, p. 25.

39 A. Dewitte, 'Het humanisme te Brugge', pp. 5-6.

40 A. Dewitte, 'Erasmus en Brugge 1515-1536. De bezoeken van Erasmus aan Brugge (1515-1521)', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges — Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 94 (1957), pp. 5-21.

41 Zie: John Patrick Dolan, *The influence of Erasmus, Witzel and Cassander in the church ordinances and reform proposals of the united duchees of Cleve during the middle decades of the 16th century*. Münster 1957.

Elegia Jacobi Meyeri,
In honorem advenientis D. Georgii Cassandri, ac D. Joannis Albi,
Episcopi Cubensis, authoris scholae Brugensis.

Vere novo Cassander adest
applaudite cives,
Nil nisi laetitiam tempora verna
ferunt.
Inter tot nobis quae fundit
munera tellus,
Nullum Cassandro gratius esse
potest:
Huic cedunt frondes, et prata
virentia cuncta:
Hic superat modulos o philome-
la tuos.
Flosculus iste placet, germen
placet istud amoenum,
Quale potest nobis nulla Napaea
dare.
Flosculus Aonidum pulchris qui
natus in hortis
Omne tuum decorat Bruga deco-
ra solum.
Hic violas, mollesque rosas,
suavesque hyacinthos,
Et vincit grato lilia odore suo.
Cypris amat myrtum, grata est
sua vitis Jaccho,
Populus Alcidae, quercus est alta
Jovi,
At nobis laurus, nobis celebretur
oliva,
Ista Minerva tua est, altera
Phoebe tua.
Has Cassander amat musarum
pulcher alumnus,
Has praeter cunctas Brugica
terra colit.

Met de nieuwe lente is Cassander
onder ons: juicht burgers!
Niets dan vreugde brengt ons de
lente.
Onder de vele gaven die de
aarde ons schenkt,
kan geen meer welkom zijn dan
Cassander.
Het lover en de groene weiden
doen voor hem onder,
deze man overtreft uw gezang, o
nachtgeaal.
Dat bloempje, die lieflijke knop
behaagt,
geen woudnimf kan ons er zo
een geven.
Het bloempje dat, ontsproten in
de mooie tuinen der Muzen, heel
jouw bodem, sierlijk Brugge,
siert.
Dit bloempje wint het van violie-
ren, van weke rozen en zoete hya-
cinthen en van leliën louter door
zijn heerlijke geur.
Venus houdt van mirte, Bacchus
houdt van zijn eigen wijnrank;
de populier staat in hoog aanzien
bij Hercules, de eik bij Juppiter;
door ons wordt de laurier, door
ons wordt de olijf vereerd;
de één, Minerva, behoort u toe,
de ander u, Apollo.
Van die bomen houdt Cassander,
schone voedsterling der muzen,
die bomen vereert het Brugse
land meer dan alle andere.

Has inter sylvas musae spatiantur
amoena.
Hic cytharae Clarii, Mercuriique
crepant,
Linguarum studium, theolexica,
jura Quiritum,
Floret Achaea chelis, rhetoricus-
que lepos.
Quam faustum Brugense solum,
felixque putabo,
In quod tanta simul coelica dona
fluunt.
Castalios fontes, et flumina
Phodicis orae,
Et juga Parnassis Brugicus orbis
habet.
Huc omnes Charites virtus
Cassandrica ducit:
Huc portat musas lingua diserta
novem.
Hic Cicerona licet, magni hic
Demosthenis ora
Cernere, nec Varro, nec Maro
doctus abest.
Fontibus ex istis nascentur flumi-
na sacra,
Flumina quae mentis segnia culta
rigent.
Seminium dabit hoc pastores
(spero) fideles,
Qui dent Christigeno pabula
laeta gregi.
Huius enim Christus scopus est,
et cardo negoti,

In deze bossen wandelen de
bekoorlijke muzen
Hier laten de ruisende citers
van Apollo en Mercurius
de studie der talen, de bijbel-
studie, het Romeinse recht
horen;
de Griekse lier bloeit en de
retorische charme.
Hoe gelukkig en gezegend zal
ik de Brugse bodem achten,
waarover zovele hemelse gaven
tegelijk uitvloeien!
De Castalische bronnen, de
stromen van de landstreek
Phocis
en de toppen van de Parnassus
liggen besloten in de Brugse
stadsgordel.¹
Hierheen leidt Cassanders
deugdzaamheid de drie gra-
tiën,
hierheen brengt zijn welspre-
kendheid de negen muzen.
Hier kan men Cicero, hier het
gezicht van de grote
Demosthenes zien; Varro noch
de geleerde Vergilius ontbreekt.²
Aan deze bronnen zullen heili-
ge stromen ontspringen; stro-
men die de onvruchtbare
akkers van de geest gaan
besproeien.
Dit zaad zal (naar ik hoop)
trouwe herders voortbrengen,
die het rijke voedsel aan
Christus' kudde moeten geven.
Christus is immers hun oog-
merk en de spil waar alles om
draait:

Hanc solam palmam nostra pala-
estra petit.

Plaudite rhetoricum colitis qui-
cunque nitorem,

Et vates tanto plaudite rite viro.

Cantet io plebs, et populus, sanc-
tusque senatus,

Obvia sit tali natio quaeque duci;

Quotquot amant, vereque colunt
Brugensia Tempe,

His properent mystae sacra litare
focis,

Hunc foveant canones, ecclesia
tota fidelis,

Hunc decoret tener hunc grex
puerilis amet.

Jam sacra musarum venerentur
numina Brugae,

Instaurent aras, thura sabaea cre-
ment.

Praesulis excellens celebretur
fama Cubensis,

Tanta viri pietas celsa per astra
micet.

Quod si de prisca patriae pietate
loquamur,

Nil cedit Deciis, nil Fabisque
Cuba.

Vincet en Ancuros, Marios, fidos-
que Camillos,

dit is de enige erepalm die
onze strijd nastreeft.

Juicht, al wie vereert de retori-
sche schittering

en juicht, dichters, naar behou-
ren voor zo'n groot man.

Laat het gewone volk hoezee
zingen, en de burgers en de

eerbiedwaardige senaat;

laat elke leeftijdsgroep zo'n
gids verwelkomen;

laat alle priesters die het Brugs
Arcadië beminnen en waarlijk

eren zich haasten brandoffers

te brengen op deze altaren;³
hem moeten de canons koeste-

ren, hem de hele gelovige
kerk,

hem moet de jongeling vere-
ren, hem moet de jeugdige

schare beminnen.

Laten de heilige muzen hem
reeds in Brugge hun eerbied

betonen,

laten zij altaren voor hem

oprichten en Arabische wie-
rook branden:

de uitmuntende faam van de
bisschop van Cuba moet

gevierd worden,

moge zo grote vroomheid van
die man stralen onder de hoge

sterren.

En als wij spreken van ouder-
wese vaderlandsliefde,

dan hoeft Jan de Witte niets

toe te geven aan de Decii of

aan de Fabii,

hij overvleugelt een Ancurus,

een Marius, een trouwe

Camillus,

Nil facit ad nostrum Regulus ipse
Cubam.

Natura, ingenio, cognomine,
moribus, albus,
Nil est candorem quod maculare
queat.

O flos purpureo pingis qui cuncta
colore,

O et Leucoïon, Leucorodouque
nitens.

Huc placidi totis Philomusi
incumbite nervis.

Haec colite in vestris orgia sacra
scholis

Brugani instaurate viri pia sacra
Cubensis,

Quaeratur tanto gloria digna
viro.

Aeternare Cubae potis est
Cassander honorem,

Urbem Brugensem nobilitare
valet.

Huic Regina favet, quae Gallica
sceptra gubernat,

Inclyta Romulidum Caesaris illa
soror.

Cuius in his musis pia munificen-
tia fulget,

Aere levat sumptus, promovet
aere decus.

Pergite Brugenses tam sancta
incoepa fovere,

Pergite Pierias gnaviter ire vias,

Vere novo Cassander adest
applaudite cives,

Nil nisi laetitiam tempora verna
ferunt.

Regulus zelf haalt het niet bij
onze bisschop van Cuba.⁴

Cuba, De Witte, blank van
natuur, inborst, naam en karak-
ter.

Er is niets dat zijn blankheid zou
kunnen bezoedelen.

O bloem die alles versiert met
purperen kleur,
o Wit Violtje en stralende Witte
Roos,⁵

vreedzame Muzenminnaars, slaat
nu alle snaren aan,

viert deze plechtige offerfeesten
in uw scholen,

mannen van Brugge, stelt plech-
tige ritën in voor de man van
Cuba.

Laat er roem gezocht worden die
zo'n groot man verdient.

Cassander is in staat de eer van
Cuba te vereeuwigen;

hij is in staat de stad Brugge te
adelen.

De koningin die de scepter over
Frankrijk zwaait, steunt hem,
de beroemde vrouw uit het
geslacht der Roomse keizers, de
zuster van keizer Karel,⁶
wier vrome vrijgevigheid schittert
onder deze muzen.

Met geld verlicht zij de kosten,
met geld bevordert zij de eer.

Ga door Bruggelingen met zulke
heilige initiatieven te koesteren,
volhardt vlijtig de wegen der
Muzen te gaan.

Met de nieuwe lente is Cassander
onder ons: juicht burgers!

Niets dan vreugde brengt ons de
lente.

1. Castalia is een beroemde, aan Apollo en de Muzen gewijde bron op de berg Parnassus nabij Delphi. Phocis is de landstreek (met Delphi als hoofdstad) waarin de Parnassus en de Helicon, de Castalische bron en de rivier Cephisus liggen. De Parnassus is de verblijfplaats van Apollo en de Muzen. In de lagere streken van het gebergte groeiden mirte, laurier- en olijfbomen.
2. Cicero (106-43) was vooral beroemd om zijn redevoeringen en retorische werken: *De Oratore* (55), *Orator* (46) en *Brutus sive de claris oratoribus* (46). Demosthenes (385-322), Atheense retor. M. Terentius Varro (116-28), schrijver van *De lingua Latina*. P. Vergilius Maro (70-19), dichter.
3. Het is aannemelijk dat in dit vers de lofprijzing van Jan de Witte begint; de 'hem' uit de volgende regels is niet meer Cassander, maar De Witte. Misschien wordt al eerder, waar sprake is van 'gids' (*dux*), De Witte bedoeld. Strikt genomen is 'het Brugs Arcadië' geen correcte vertaling van 'Brugensia tempe', omdat het Tempe-dal, een lieflijk, door de Muzen bewoond natuurgebied is in Thessalië.
4. Uit het geslacht Decius stammen vaderlandslievende Romeinse helden als P. Decius Mus, die in 340 v.Chr. zichzelf opofferde in de oorlog tegen de Latijnen, en zijn gelijknamige zoon, die sneuvelde in de slag bij Sentinum, in 295 v.Chr. Het geslacht Fabius was een van de oudste patricische families van Rome, dat vele beroemde mannen voortbracht. Q. Fabius Maximus (Cunctator) verwierf roem als tegenstander van Hannibal na de slag bij het Trasumeense meer (217 v.Chr.). Anchuros, zoon van koning Midas, redde de stad Kelainai (Celaena) in Phrygië, door zich te paard in een afgrond te storten, die zich daarop sloot (Plut. *Parall.* 5). Marius bracht als consul van Rome in 102 v.Chr. bij Aquae Sextiae de Ambron en de Teutonen een nederlaag toe. In 101 versloeg hij bij Vercellae de Cimbren. Camillus verjoeg de Galliërs uit Rome in 390 v.Chr., ofschoon hij in vrijwillige ballingschap leefde.
M. Atilius Regulus, consul van Rome, werd bij Carthago gevangengenomen en in 250 v.Chr. naar Rome gezonden om een Carthaags vredesvoorstel te verdedigen. Hij ontried de Senaat evenwel met klem op de voorstellen in te gaan en keerde als gevangene naar Carthago terug, waar hij werd doorgemarteld.
5. Dit lijken namen van rederijderskamers, maar de kamers in Brugge heetten De Helighe Gheest en De drie Santinnen (zie A. van Elslander, 'Lijst van Nederlandse rederijderskamers uit de XVe en XVIe eeuw', in *Jaarboek 'De Fontaine'* (1968), pp. 29-60). Wordt er wellicht gerefereerd aan de zinnebeelden van de kamers? Het 'Penséken' van De Helighe Gheest was 'het drie-verwig violetteken' (zie 'Inleiding' bij *Spelen van Cornelis Everaert*, ed. J.W. Muller en L. Scharpé. Leiden 1920). De regel 'Dit bloempje wint het van violieren, van weke rozen en zoete hyacinthen...' bevat wellicht dezelfde toespeling.
6. Eleonora van Oostenrijk (1498-1558), oudste zuster van Karel V, weduwe van Emanuel van Portugal (1521), echtgenote van François I (1530), na wiens dood (1547) zij zich in Brussel vestigde (1548).

1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025